زمانی ڕەخنە لە شیعرەكانی (صابری) دا

((وكان الله علی كل شیء رقیبا))

صدق الله العظیم

پێشەكی

سەردار جاف

ناكرێ باس لە شاعیرێكی خواناس و دادپەروەرو موریدی تەریقەت و پیاوچاكی وەك (صابری) بكەین و لە ڕێبازو فیكری دوور بكەوینەوە ، هەر چەندە هەوڵی زۆرماندا لە دونیای پان و بەرین و بەرفراوانی تەسەوف و تەشویقبوونی (صابری) بۆ سۆفیگەرێتییەكەی پەنجە درێژ نەكەین چونكە هێندە زەحمەتە كە دیراسەی قووڵی پێویستە و ڕەنگە نەكرێ وا بەسانایی بە سەریدا بڕۆین ، لە لایەكی دیكەوە بۆ خۆم هەستم كرد كە برادەرانی دیكە ئەم لایەنە فەرامۆش ناكەن ، بۆیە پەنامان بۆ حاڵەتێك برد كە ڕەنگە پەنجەی بۆ درێژ نەكرابێت ئەویش زمانی ڕەخنەیە لە شیعرەكانی شاعیر دا ، هاوكات ناكرێ و ناشێت باس لە چەمك و بەهاكانی ئەو میتۆدە نەكەین ، ئەو كاتانەیش پرسیارگەلێك دێنە ئاراوە لەوانە ، ئاخۆ تا چەند پەیوەست بوون لە نێوان ئازادی و ڕەخنەدا هەیە ؟ ئازادی و ڕەخنە لە چ سەردەمێكدا زیاتر سەرهەڵدەدەن ؟ بشێ لێرەدا ئازادی ماهیەت و كرۆكی باسی ئێمەی پێویست بێت ؟ شاعیر چون لە نێو ئایینی پیرۆزی ئیسلام كەڵكی وەرگرتووە و ئازادی وەك سەرچاوەیەك بەكار هێناوە بێ ئەوەی باس لەم چەمكە بكات ؟ ڕەخنە و ئازادی چ پەیوەندییەكی سروشتی لە نێوانیاندا ڕێخۆشكەرە بۆ مەیسەر بوونی دادپەروەری ؟ ئێستاتیكاو بەها ئاكارییەكان مەوداكان بەر فرە دەكات یان بەر تەسك دەكاتەوە ؟

زمانی ڕەخنە زمانێكی تایبەتە و هەر نووسەرێك خودان زمانی خۆیە و جۆرە شێوازێك پەیڕەو دەكات ، زمانی ڕەخنە هەجووە یان تەشهیر یان زبرترە لە تەشهیر ، یانیش زۆر بە نەرمی ئامانج و مەبەستەكانی دەپێكێت ؟ هەندێك پێیان وایە بە تەنها مرۆڤ زمانی ڕەخنەی هەیە هەر چەندە ئێرە جێگەی ئەوە نییە ، وەلێ ئەمەیش توێژینەوەیەكی چڕ و پڕی گەرەكە ، تەنها نمونەیەك دەهێنینەوە هەموو یەكێكمان گوێبیستی ئەو دەنگە دەنگ و مرخبوونەوەی گیاندارانی دیكە بووین بەر لەوەی بە یەكدا بكێشن هەندێ جار لە یەكدی دوور دەكەونەوە نەخێر هەندێجاری دیكە دەكەونە سەرو گوێلاكی یەكدی ، بێگومان هەر یەكەیان خۆی بە خاوەن ماف دەزانێت ئەگەر لە یەك ڕەگەز بوون .

كەواتە زمان دەلالەتی گەیاندن و پەیوەست بوونە بە یەكترییەوە ، هەر ئەمەیش وامان لێدەكات بە چاك بڵێین چاك و بە ڕووی خراپی ولە نادادپەروەری دەنگ بەرز بكەینەوە ئەم دەنگ بەرز كردنەوەیە ڕەخنەیە ، كە ڕەخنەیش نەبوو ئازادی قۆرخكراوە .

ئەم لێكۆڵینەوەیەمان دابەشی دوو تەوەر كردووە بەم جۆرە :

یەكەم : تەوەری ئازادی لای (صابری) شاعیر

دووەم : زمانی ڕەخنە لە شیعرەكانی (صابری) دا .

((تەوەری یەكەم))

ئازادی لای صابری شاعیر

ئازادی ئەگەر بەو واتاو دەلالەتانەوە شرۆڤە بکەین کە بێسنوور و بەر بەرەڵا بێت ، ئەوا هیچ ئازادییەك ناوی نامێنێت و بەها ئاکارییەکانی خۆی و ئەو کۆمەڵگایەش لە دەست دەدات ، هەندێ یاساو ڕێسا لە پێناو ڕێکخستنی ژیانی مرۆڤایەتی دانراون ، دەنا هیچ جیاوازییەك لە نێوان مرۆڤ و بوونەوەرەکانی دیکە نامێنێت ، خودای تاك و تەنها کە ئاوەز (عەقڵ) بە مرۆڤ دەبەخشێت بۆ ئەوەی بیرکردنەوەکان ساغلەم و دروست بن ، ڕێبازە ئایینەکان لە ڕێگای بیرکردنەوەی ئاوەزی مرۆڤەوە بە ئەنجام گەیشتوون و هەر لەو ڕێگایەشەوە بە ڕاستییەکانی ئایینی ئیسلام (ناسین و ئاکار و نیستی) گەیشتوون ، هەر ئاوەز ڕێگای ڕاست و دروستی عیشقی ئیلاهی دۆزیوەتەوە بە تێفکرین لە دروستبوونی ئەم کەونەی ئێمە کە تیایدا دەژین ، جگە لە ئایینی ئیسلام لە ئایینەکانی دیکەیشدا ڕێبازی عیشقی ئیلاهی دۆزراوەتەوە وەك تەسەوف کە لە ئایینەکانی دیکە هەن ، لە سەروو ئەوانەیشەوە مرۆڤ شیکاری ڕوون و وردی لە بارەی مەقامەکانەوە کردووە لە پێناو عاشقبوون و عاشقبوونی خودای تاك و تەنها ئەوانەیش وەك مەقامەکانی (تۆبە و وەرع و زوهد و فەقر و سەبر و ڕەزا و تەوەکولی پەی پێبردووە) ڕەنگە لە نووسینێکی وا کورتدا نەتوانین بە هیچ جۆرێك باس لە داهێنانەکانی عەقڵی مرۆڤ بکەین ، هەر لە زانستە بەر فراوانەکان و داهێنانەکانی زانست تاوەکو بە جیهانی گلۆبالیزەیشن و سکۆلاریزمی ئەمڕۆ دەگات ، بە هەموو ئەو داهێنان و بیرکردنەوانە لە ڕێگای ئازادی خود و سەربەستی خودی مرۆڤەوە بالأبوونی بەدەستهێناوە ، دەنا ڕۆژێ لە ڕۆژان نەبیستراوە کە ئەدیسۆن زۆری لێکرا بێت کارەبا دابهێنێت ، بۆیە ئازادی مرۆڤ ئازادییەکی ڕەهایە ، بەڵام کاتێك سنووری بۆ دادەنرێت لە پێناو پاراستنی بەها ئاکارییەکانی مرۆڤایەتی و دوورکەوتنەوە لەو دڕندایەتییەی کە ئەو دوایی گیاندارەکانی دیکە بە ئەنجامی دەگەیەنێت ، کەواتە مرۆڤ ئازادە بەو چەمکەی کە باڵا دەستە بە سەر ئیرادەی خۆیدا تاوەکو بەردەوامی بە ڕەوتی چاکی و جوانی و خەسڵەتەکانی مرۆڤ بدات ، پانتایی بیرکردنەوەی بەرفراوان بکات ، تەواوی ئایینەکان و ئایینی ئیسلامیش بڕوای بەوە هەیە کە مرۆڤ بە ئازادی لە دایك بووە و بەم پێیەش دەیەوێت تا کۆتایی تەمەنی و نەمانی مرۆڤایەتی بندەست و کۆیلە نەبێت و ژێر دەستەیی نەژێت ، لە بن ڕەحمەتی خالقێکدا بژیت کە بەخشندە و بە بەزەییە و خۆی لە ڕۆژی ئاخیرەتدا ئەو بەخشندەییەی پێببەخشێت و بە کردەوەکانی خۆیانی لە گەڵدا نەکات ، ئەگەر بە وردی و ڕوونتر دیقەتی تەواوی ئایینەکان بدەین هەست دەکەین جگە لە بانگەشەکردن بۆ مرۆڤایەتی و بەرفراوانکردنی ویژدان لە ناخی هەر تاکێکدا بڕوای تەواویشمان بە ئازادی تاك هەبووە لە پێناو ڕزگاربوون لە کۆیلایەتی و پەرستنی بتەکان و خۆ قورتارکردن لە دواکەوتوویی و هەنگاونان بەرەو پێشکەوتن و داهێنانی زانستانە ، ئەمەیش خۆی لە خۆیدا قورتار بوونە لەو خوایانەی کە مرۆڤ بۆ خۆیان ناو و ڕەنگی بۆ داناون و دروستی کردوون کە خوای تاك و تەنها و بوونی پێویستی بە بیرکردنەوە وئازادییەك هەیە تاوەکو مرۆڤ بە یەقین بگات .

یەقین ئەو وشە ئاڵۆز و سەخت و دژوارەیە کە بە بوونی ژیان گەڕان بە دوای یەقین مەوداکان فراوانتر دەکات ، یەقین لە هەموو گومانەکانی ڕۆژگار و سەردەمی خۆمان تا قۆناغ و سەردەم و ڕۆژگارەکان بە سەردەم و قۆناغ و ڕۆژگاری دیکە دەگۆڕین ، لە زەمەنی ئیمڕۆماندا دەمانەوێت بگەینە یەقین لە تەواوی بوارەکانی سیاسەت و دەسەڵات و داهێنانی زانستی و باری ئابووری و ڕۆشنبیری و داب و نەریتە کۆمەڵایەتییەکان و شرۆڤەکاری وردتری قورئانی پیرۆز و بە دەستهێنانی زۆر لە داهێنانەکانی دیکەی ئەم کتێبە پیرۆزە .

هەموو ئەوانە بە تۆبزی و زوڵمی زاڵمان هاوێر نابن ، چونکی ئازادی رێنیشاندەرمانە بۆ گەیشتن بە یەقین ، هەرچەندە باس لەم پرسە ناکەین ، بەڵکو ئازادی تاك بەرەو پانتاییەکانی دونیامان دەبا و روئیاکانمان بەرفراوانتر دەکات ، ئیمامی عەلی رەزای خوای لە سەر بێت ، لە بارەی ئازادییەوە دەفەرموێت : (لا تكن عبد غيرك وقد خلقك الله حرا) واتا : (کۆیلەی هیچ کەسێك مەبە ، خودا بە ئازادی تۆی خولقاندووە) لەم رووەوە دەگەینە ئەو مەبەستەی کە مرۆڤ بە تەواوی بیروباوەڕەکانییەوە ئازادە ، ئازادە لە خوشەویستنی هەر شتێك یان کەسێك بەڵام نەك بگاتە ئەندازەی پەرستن چونکە خودای تاك تەنها شایستەی پەرستنە لە بەر ئەوەی هەمووباڵا دەستییەك لە دەسەڵاتدا بە سەر گەورەیی گەردوون بۆ خودی خۆی دەگەڕێتەوە ، هەر مرۆڤێك کەسێکی دیکەی خۆشبوێت کردەیەکی ئاساییە وەك خۆشەویستی خەلوەتنشینان بۆ رێباز و عیشقی ئیلاهی یان خۆشەویستی ئەویندارى بۆ دولبەر و لەیلا و سەلواکەی زۆرجاریش موریدانی رێبازی تەریقەت و سۆفیگەرێتی وەك هێما و دال و مەدلولی مەبەست و ئامانجی پیرۆزی خۆیان کە ئەویش بۆ عیشقی ئیلاهی دەگەڕێتەوەو بەکاری دێنن ، هەندێجاریش ئەم خۆشەویستی و ئەوینە بۆ خۆی وەك ئازادییەکی تاك بەکار دەهێنرێت و لە ناخدا رەهایە و لە باتندا پانتاییەکی بەرفرە قۆرخ دەکات و لە زاهیریشدا بەر تەسك دەبێتەوە ، لە حاڵەتی دیکەیشدا یاسا و رێسا و داب و نەریتێکی کۆمەڵایەتی خۆی فەرز کردووە وەك رێگرییەك ئاستەنگ بووە لە بەردەم ئەو ئەوینە ، خودی خۆشەویستی چەند جارێك لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە و گەرەکە ئاماژەی پێبدەین ، بەڵام لە چوار چێوەی خۆشەویستی بۆ خودا و پێغەمبەر تێنەپەڕیوە ، لە سورەتی (البقره) دا دەفەرموێت : (الذين امنو اشد حبا لله) هەروەها لە سورەتی (ال عمران) دەفەموێت : (قل ان كنتم تحبون الله فأتبعوني يحببكم الله ويغفر لكم ذنوبكم)

ئاشقانی رێبازە جیاجیاکانی ئایینی پیرۆزی ئیسلام بە تایبەتی رێبازی سۆفیگەرێتی و پێشەوایانی لە رێگای ئاوەز و بیرکردنەوە و شرۆڤەکاری وردەوە پەیان بە خۆشەویستی بردووە بۆ بیرو فەلسەفەی سۆفیگەری خۆیان بە کاریان هێناوە عەقڵیەتی تێدا بەرجەستە بووە وەك دەستەواژەیەك کە شایستەی فەلسەفەکەیان بێت و کۆك بێت لە گەڵ بەرژەوەندییەکانیان لە بونیادنانی بۆچونەکانیان سەبارەت بە پەیوەندییەکانیان بە خودای گەورە و میهرەبان و ئەم کەونە و سروشت و ئەو شتە سەرسووڕهێنەرانەی خودا دروستی کردوون ، وناویانا خۆشویستی (المحبه) ، ئێمە لێرەدا رۆدەچینە جیهانێکی گەلێك بەرفراوان و پانتاییەکی وا کە زۆر ئەستەمە لە وەها نووسینێکدا مافی خۆی پێبدرێت و پەل بۆ زۆر جێگا و لایەنی دیکە دەکوتێ ، بۆیە ئێمە لە چوارچێوەی ئەم نووسینە زۆر پەل بۆ ئەملاولا ناکوتین ، وەلێ ئەوەی زۆر گرینگ و پەیوەست بەم ژانرەوە بێت دەیخەینە بەر توێژینەوە ، رەنگە ئەمەیش هاوکات مافی خۆی نەداتێ و تواناکان قۆرخ بکات و باسی جوداجودا هەڵبگرێت و ئێمە تیایدا کورتدەست بین .

قشیری خۆشویستی (المحبه) بەسەر پێنج بەشدا دابەشکردووە : (هەستی ، دەروونی ، دڵیی ، ئاوەزی ، گیانی کە دەکاتە حسيه ونفسيه وقلبيه وعقليه وروحيه) لە راستیدا (هەستی) خۆی لە گوێڕایەڵی فەرمانەکان دەبینێتەوە ، ئەمەیش نزمترین ئاستی خۆشویستییە ، (دەروون) ی لادانێکی بێ دەسکەوتە ، هەروەها خۆشویستی دڵیی ئاگرێکە لە دڵ بەردەبێت بۆ هەر مەبەست و ئامانجێك بێت هەروەك خۆشەویستەکەی دەوێت ، (ئاوەز) یش چاودێری خۆشەویستە لە بینین و ونبووندا ، (گیان) یش خۆ بەختکردنە لە پێناو دڵخوازدا ، ئەم پێنج خاڵەی باسمان کردن بۆ هەر یەکەیان ئامانج و مەبەستێك راست دەبێتەوە ، مرۆڤ کاتێك کار دەکات بە مەبەستی بژێوی و بە خێوکردنی منداڵکانی خۆی ماندوو دەکات ئارەقەی نێو چەوان دەڕێژێت هەموو دەزانین کە بەخێوکردنی منداڵیش مەبەستی خۆی هەیە جا یان بۆ ئەوەیە کە بەساڵاچوو لاکەوتەی ئەملاولا نەبێت و بەخێوی بکات یانیش

نەوە دوای خۆی جێبهێڵێت ، دیسانەوە ئەمەیش بۆ مەبەست و ئامانجی خۆیەتی ، ئەگەر کار هەبوو کاردانەوە دەبێت ئەوا ئامانج و مەبەستیش لە پشت ئەم حاڵەتەوە هەیە ، بۆیە زەروورەتە یان بە هیچ کلۆجێك ناکرێت مەبەست بۆ ئەم بەشانە نەبێت ، با بزانین ئەو مەبەستانە چین : (هەستی) دەسکەوتی خوازراوە لە دڵخواز ،(دەروون) ی ئامادەبوون (التواجد) ، مەبەستی (دڵیی) سۆزە (الوجد) ، مەبەستی (ئاوەز) بوونە (الوجود) مەبەستی (گیان) یش دەوراندۆرە (الاحاطة) ، ئەم ڕێچکە و ڕەوتە چەشنی پێپلیکانەیە چۆن ناکرێت مرۆڤ لە پێپلیکانەدا بازدان بدات چونکی ئازار و ئەزیەت بوون و دووچاربوونی پێوەیە و دەرئەنجام مایە پوچ دەردەچێت ، ئەوا لە خۆشویستیدا (موحیبەتدا) داڕووخان دروست دەبێت و یەکانگیری فەراهەم نابێت ، هەرچەندە لە باسەکەمان دەردەچین و دوور دەکەوینەوە بەڵام زەروورەتن خوێنەر ئاشنایان بێت چونکی وابەستەییەکی بە ژانرەکەی ئێمەوە هەیە ، ئێمەیش تەنها لە موحیبەتدا هەڵوێستە دەکەین و زێتر ڕۆناچینە سەر باسی عیشق و ئەو دوای ڕێگای عیشقی ئیلاهی ، هەر وەك گوتمان ئەو زنجیرە پلەدارییە ناکرێت بە حاڵەتێك لەو حاڵەتانە تێنەپەڕیت و خۆت بە مورید و دەروێش و سۆفی و خەڵوەتنشینی عیشقی خودایی بدۆزیتەوە ، ئەم زنجیرە لە خوارەوە بۆ سەرەوەیە ، ئامادەبوون بۆ خۆی ڕێگایە بۆ گەیشتن بە سۆز ، لە نێوان دڵ و دەروونیشدا قۆناغێك یان حاڵەتێك بەدی دەکەین و بوونی هەیە ، کە جۆرێك لە بەختیاری بە هەست دەبەخشێت ئەگەر ئەم هەنگاوەی بڕی ئەوا سۆز دەچێتە دڵەوە بە بوون لە ئاوەزدا کۆتایی پێدێت ، چونکی ئاوەزی تەواوکاری خودی دەرەکییە لە سۆزدارییەکی رووت و گیان رۆحیش لە دۆراندۆری ئەو بوونەدایە .

ئێمە باسمان لە مەبەست و ئامانجی ئەو حاڵەتانەی سەرەوە کرد بێئەوەی باس لە پەیوەست بوونیان بە چەمکی خۆیانەوە بکەین ، دەتوانین بڵێین بوونی خود (نفس) لێرەدا پەیوەستییەکی عەفەویانە هەیە ئەویش پابەند بوون بە خۆشویستنی خود واتا نەرسیسیەتی مرۆڤ کە تیایدا مرۆ ئارەزووی تەواوکاری خود و مانەوەی دەکات ، دووەم پەیوەست بوون خۆشویستی بۆ ئەو کەسەی خۆشیدەوێت ، سێەم خۆشەویستی هەر کەسێك کە بەخشندە بوو لە ناخیدا بۆ خەڵکی دیکە ، ئەگەر بەخشندەییش نەبوو بۆ ئەو ئەوا دەچێتە خانەی خۆشەویستی چاکە بۆ خەڵکی وەك جوانی بەوێنە یان خۆشەویستی بۆ خود ، پەیوەستبوونی چوارەم خۆشەویستییە بۆ هەموو ئەو شتانەی لە ناخدا جوانی دەنوێنن جا لە وێنە دیاروبەرچاوەکان بێت یاخود واتا شاراوە و ناوەکییەکان ، بەواتایەکی روونتر خۆشەویستی جوانییەکان بە وێنە یانیش بێ روونکاری و بوون ، ئەوەی لەم پەیوەست بوونە خۆی دەگرێتەوە جوانی ئافرەتە (جماليه المرأه) ئەمەیش خۆشەویستییە بۆ جوانی و تەواوکاری جوانی بۆیە خۆشیدەوێت چونکە لە ناخەوە لای جوانە ئەمەیش دەمانگەڕێنێتەوە بۆ حاڵەتی یەکەم و وەك خۆی خۆشیدەوێت ، دوایین پەیوەست بوون خۆشەویستییەتی لە نێوان خۆی و نێوان ئەو بۆنە راستەقینانەی لە ناخیدا چەکەرەی کردوون و بوونی خۆیان سەلماندووە .

کەواتە دەکرێ بڵێین سەرچاوەی خۆشەویستی لە هەبوونی ئازادییەوە ڕێدەگرێت و بوونی خۆی دەسەلمێنێت چونکی حالەتەکانی مەبەست و پەیوەستبوونەکان ئەوەمان بۆ دەردەخەن خۆشویستی چەمك و بەهای ئەوتۆیان هەیە کە ماناو دەلالەتەکانی ئازادی جاڕ دەدەن ، کەسێك ئازادانە بیر نەکاتەوە بە مەیلی خۆی پەنا بۆ دیدو ئایدیاکان نەبات ناتوانێت خۆشەویستی لە ناخیدا تۆو بکات لەم حاڵەتەیشدا کۆتکردنی ئازادی ئەوا لە دەستدانی خۆشەویستی وبەها پیرۆزییەکانی مرۆڤ دەبێت ، یەك خاڵ هەیە کە کرۆکی باسەکەمانی پێوە پەیوەستە ئەویش کە زامنی

ڕەخنەیە لە دەقە شیعرییەکانی (صابری) دا ، دەبێت بزانین ڕەخنە لە نادادپەروەرییەوە سەرهەڵدەدات و دەنگی خۆی بەرز دەکاتەوە کە ئازادیش نەبوو ئەو ڕەخنانە کپ دەبن تا ئەو زەمەنەی فەراهەمی ئازادی دەبێت .

ئەگەر بە باشی لە شیعرەکانی (صابری) ورد ببینەوە هەست دەکەین تەواوی ئازادی بە خۆی بەخشیوە تەماشا چۆن لە دەقی (کۆتری دڵ لە ترسی چاوت جێ نەما) دێتە دوان و ئەگەر بە دولبەرەکەی بێت یانیش بە هێما و ڕەمز بکەوێتە گۆ باس لە نادادپەروەری دەکات و ئازادیشە لە جاڕدانی ئەو هەستەی ناخی خۆیدا ، لە ڕێگای خۆشویستن و ئەوینەوە بۆ دڵدارو دولبەرەکەی مەبەست و ئامانجە پیرۆزەکەی دەپێکی کە دەڵێ :

تۆ کە دەرکەوتی ئەزانی چی بە سەر دێ مەردوومان

خۆر هەڵات تێفکرە حاڵی شەونم و میسقاڵە زەڕ

خۆت ئەزانی بێگوناه ئازاری خەڵکی چا نییە

پێم بڵێ ئەی تۆ لە سەر چی وا لە گەڵ من دێیتە شەڕ

لە سەر ئەم گۆی زەمینە مرۆ بە تەنها بوونەوەرێك نییە ، بەڵكو كائین وبوونەوەری دیكە هەن و بە بێ ئەو كائینانەیش هەڵكردن ئاستەم و زەحمەتە چونكی تەواوكاری یەكدین ، بە هەمان شێوە لە رووی ڕەگەزیشەوە ناتواندرێت ڕەوتی ژیان درێژەی پێبدرێت ، کەواتە تەواوکاری یەکدین بۆیە پەنابردن بۆ ڕەگەزی بەرامبەر خۆی لە خۆیدا درێژە پێدانی ژیانی مرۆڤایەتییە کە ئەمەیش نیعمەتێكی خوداییە بە خەڵقندەی خۆی بە خشیوە ، لە كۆمەڵگانی مرۆڤایەتی زۆرجار بۆ پێكەوەیی سنووری داب و نەریت و یاساو ڕێساكان تێكشكێندراون ، كە لە هەندێ لە كۆمەڵگاكان بەم هۆیەوە ئەو سیستماتێكە جورئەتی بۆ ئازادی پێویستە ، كاتێك كەسایەتییەكی پیاوچاك ئایین پەروەری وەك (صابری) باس لە ڕەگەزی بەرامبەر وئەوین و عیشق دەكات دەكرێ وەك هێما و ڕەمزبەكاریهێنابێت هاوكات بە ئێمەیش بڵێت لە ڕۆژگاری ئێوەیش هەم و بە تەنها كوڕی سەردەمی خۆم نیم ، مەبەست و ئامانجیشی لە ڕێگای ئەو دەلالەتانەوە پێكاوە و لە تەك سەردەمی ئێوەیش تەبا و كۆكم و ڕێبازە پیرۆزەكەی خۆمیش گەشاپێداوە و بە ئێوەم گەیاندووە . با پێكەوە دیقەتێكی ئەم دەقە بدەین كە بە ناوی ئەوینداریییەوە چۆن پەنا بۆ خودا دەبات و دەڵێ :

تیری غەمزەت ڕۆستەم و بەهرامی کوڕی کرد ئەسیر

قەوسی ئەبرۆت بێگومان عاجز ئەکا سەعدی وەقاس

خوا جەفای قابیل بە من دی بێوەفایی دا بە من

صابرم گەرچی لە ژێر باری جەفا نابم خەلاس

بە هەمان شێوە لە دەقی (خودا هاوارە) دا بۆ دولبەری بە هەمان شێوە بە ئازادی وەك چۆن جیناس لە نێوانیاندا بخولقێنێت دەڵێ :

خودا هاوارە ئەمشەو دولبەرم لێ دابڕا چی بکەم

شەوارەی ئاگری دووری لە سینەم هەڵکەڕا چی بکەم

لە بەر دەرد و غەمی یارم نەخۆش و خانە بێزارم ....

وەکو مەجنون دڵم بۆ چۆڵ و سەحرا هەڵخرا چی بکەم

ئەوە سەرگەردانی ودوالیزمی نییە كاتێك مرۆڤ بەر لە هەر ئایین و مەزهەبێك یان ڕۆچونە نێو ئایدیایەك یاخود گرێیەكی كۆمەڵایەتی بە هەر هۆیەكەوە بێت ، ئیدی ئەو یاسا و ڕێسا و داب و نەریتانە ڕێگر بن یان بە هۆی لۆمە

و سەرزەنشتکردنی دۆراندۆر بە سنووربەزاندنی ئەو هێڵە سوورانە دابنرێن ، مرۆ بۆ خۆی ئازادییەکی رەهای هەیە ، وەلیَ ئەو ئازادییە بە هۆی فاکتەرەکانی کاریگەری لە سەر ئاوەز و دەروون و برِوا بوون و ئینتیمابوون بە ئایدیایەك نەرِسکاوە ، بە لَکو مرۆڤ سەربەستانە دەتوانێت هەر ئاراستەیەك هەلَبژێرێت ، ئیدی راستە ریَ بێت یانیش ساختە و پرِو پوچ ، ئینتیمابوون بۆ هەر ئایین و مەزهەب و ئایدیایەك بە واتای قۆرخکردنی ئازادییەکان ناگەیەنێت ، چونکی(صابری) لە دەقە شیعرییە ئەویندارییەکانی گریمان دال و مەدلولیش بن ئەوەمان پیَدەلَیت کە ناکریَ دەست و پیَ یەخسیر بین لە ئاست دولبەرانمان ، دیسانەوە ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە کە مرۆڤ چەند ملکەچی کۆیلایەتی بێت بۆ خودای تاك و تەنها ئازادییەکانی بەرفراوانتر دەبێت لە بەر ئەوەی لە کۆیلە بوونی خۆی بۆ بت و کەسەکان ئازاد دەکات بۆیە نزیك بوونەوە لە خودا دوور کەوتنەوەیە لە کۆیلایەتی بت و کەسەکان و عەقلَییەتی دواکەوتوویی ، هەروەها زەمەنی کۆیلایەتی و دواکەوتوویی توورِ دەدات ، پێویستە ئەوەیش بزانین کە مرۆڤ بەبیَ بوونی خودای تاك و تەنها (کە ئەمەیش مەحالَە) مرۆڤ کائینێکی کوێر دەبوو و مەنفەزی خۆی نەدەدۆزییەوە بۆ پەی بردن بە ئاوەز و تێفکرین لە سروشت و دۆراندۆر بە رێگایەکی پرِو پوچ و سەرشێتانەی بونەوەرەکانی دیکە هەنگاوی دەنا ، (صابری) لە گەلَ ئەوەی ئازادییەکی بە خۆی بەشیوە هاوزەمان من وای دەبینمەوە پەشیمان بۆتەوە و تۆبەی کردووە ، و لە رەفتارەکانی پێشووی پەشیمانە ، تەماشا لە دەقی (یارەب) چی دەلَیت :

یارەب پەناه نییە غەیرەز پەناهی تۆ

بە سەد گوناهەوە رووم کردە بارەگاهی تۆ

ئومێد ئەکەم بە عەفو خەتام داپۆشی

تۆ پادشا و من بەندەیی روسیاهی تۆ

عومری خدر و مولَکی ئەسکەندەرم گەر دەبوو

سەرفم دەکرد بە خودا هەمووی لە راهی تۆ

لە گەلَ ئەوەی شاعیر غەرقی رێبازی رۆحیانی ئیلاهی و ئایینی دەبێت و گیانی بە فیدای ئەو رێبازە دەکات ، هاودەم هەروەك گوتمان بۆ ئەوین و دولبەرەکەی هەست بە سوتانی جەستەیی دەکات ، بە جۆرێك کە وێنای شیعری و چێژی دەقمان دەداتیَ ، ئێمە پێمان وایە کە (صابری) باس لە سەد گوناه دەکات و داوای مەغفرەت دەکات ئەم دەقەی بە ناوی (دەم بێنە دەمم بانەمرم) جۆرێك ئازادی بەخۆی داوە کەچی رەنگە بە یەکێك لەو سەد خەتایەی بزانێت :

جانا لە هەناسەی دەمەکەت بۆنی شیفا تیَ

دەم بێنە دەمم با نەمرم خێرت دەگاتیَ

عومرێکە بەرۆژووم و نەبوو جەژنی ــ صیام ــ یَ

بەدبەختم و نەمدی لە شەوا قەدر و بەراتیَ

کەوتوومە لە بەر قاپیەکەت سائیلی رووتم

شادمکەبە ئیحسان و ئینعام و زەکاتیَ

ئەو وەعدەیە فەرمووتە کەچی ئیفات نەفەرموو

باوەرِبکە ئەمجا لە دەستت ئەچمە شکاتیَ

تەوەری دووەم

رەخنە لە شیعرەکانی (صابری) دا

گرینگ بەڵێندانە بە دەسپێکی هەر کارێك ، مێژوو بە درێژایی تەمەنی خۆی گوزارە لـە بـزاوتنی مـرۆڤ دەکـات ، هەر بۆخۆی مانا و دەلالەتی ئەزمونی مرۆڤ نیشان دەدات ، رۆئیای تایبەتمەنـدی بـۆ هەیـە ، کـە لـە سـەر زەوی و ناسنامەی خود دا پەیڕەوی کردووە ، ئالێرەداتوێژینەوەکەی خۆی بە مەیسەر دەگەیـەنێت ، هەڵبەتـە پرۆسـەی ئـەم توێژینەوەیە دوای ئەوەی لە قۆناغی تۆمارکردن و گواستنەوە تۆمار دەبێت و قورتار دەبێـت (سـیرەگرِی راسـتەوخۆ لە رووداو و بیرۆکەکان و .....) بۆ قۆنـاغی شـرۆڤەیی روونکـاری کـردن و رەخنـەگرتن و گفتوگـۆ کـردن و سـوود وەرگرتن دەگوازرێتەوە ، ئەو کات هەموو ئەوانە شیکار و شرۆڤە و لێکدانەوەی رەخنەیی وردی بۆ رەوش و فۆرمەلە و بیرۆکەکان دەوێت ، کە خەسڵەتی سیمای مێژووی گۆڕدرا و پێکدێنێت تا دەگاتە بەها رەهاکان .

رەنگە هەندێك پێیان وابێت ئەدەبی ئیسلامی ئەدەبێکی نوێخوازییە و تەمەنێکی زۆری نییە ، گوایە ئیمـرۆ بـە هۆی ئەو چەمکە بەرفراوانـەی سـیکۆلاریزم و گلۆبالیزەیشـن و پۆسـت مۆدرێنـە ، پێویسـتە ئـەدەبی ئیسـلامیش سەرهەڵبدات و وەڵامی ئەو کۆمەڵە پرسیارە بداتەوە کە لەم سەردەمەدا لە رێگـای کۆمەڵـە توێژینەوەیـەکی چـڕ و پـڕی رەخنـەیی سـەر هەڵـدەدەن ، لەوانـە دیـاریکردنی ئامـانج و کـار و مەبەسـتەکانی ، سـنوور و مـەرج و فاکتەرەخوازراوەکانی رێنماییکردن و ئاراستە کردنی رووی راست و دروست و تێپەڕاندنی نـەرێنی و ئەرێنییـەکان ، ئەم کۆت و بەندەی حوکمدانی رۆشنبیری گوایە ئیمرۆ کاریگەری بـە سـەر موسڵمانانەوە هەیـە و تێفکرینـەکانیان ئیفلیج و پەکدەخات ، ئەگەر هەندێك پێیان وابێت ئەدەبی ئیسلامی لە رۆژگاری ئیمـرۆدا سـەری هەڵـداوە ، ئـەوا ئێمە پێمان وایە ئەم ئەدەبە لای ئێمەی کورد کۆنە و دەقەکانی نـالی و مـەحوی و بێخـود و ....تـاد گەواهیـدەری راستەقینەی ئەم گوتانەمانن ، (صابری) یش یەکێکە لەو شاعیرە کوردانەی پەیڕەوی جۆرێك لە ئـەدەبی ئیسـلامی کردووە کە بە زەقی لە دەقە شیعرییەکانیدا زەق بۆتەوە .

کاتێك خوێنەران بە تاسوقەوە ژانرە ئەدەبی و هونەرییەکانی نوێخوازی و پـاش نوێخـوازی لـە ئـامێز دەگـرن و بەرەو رووی دەچن هەر لە دەقی شانۆیی و دراما و میلۆد و هونەری شـیوەکاری و پەیکەرتاشـی و نووسـینی کورتـە چیرۆك و چیرۆك و نوڤلێت و رۆمان و قەسیدە و دەقی شیعری و جۆرێك لە فانتازیای ژیان و رەنگدانەوەی لە ناو ئـەم ژانرانەدا بە ئاراستەی ئاینییەکەی بۆ خۆی بۆتە چەکێکی مەترسیدار بە رووی ئەو خوێنەرانەدا کـە لاگـیر بـوون و بونیادنانی رۆئیایەکی بە بیروباوەڕ کە خۆی لە لادان دەبینێتەوە واتا باوەڕهێنـان بـە خـەڵکی بـۆ لاگـیر بـوون لـە بیروباوەڕی چەمکی سەردەم .

کەواتە با بپرسین ئاخۆ هۆکاری پاشەکشە کردنی ئەم ئەدەبە چی بووە ؟ کـە دەڵـێن مێـژووی کـۆن نییـە ، بشـێ خودی ئەو وڵاتە زلهێزانە بێت یان سەرهەڵدانی سیکۆلاریزم و گلۆبالیزەیشـن و پۆسـتمۆدرێنەیە ، خـەڵکی رۆشـنبیر نهۆ بە دووی پێشکەوتنی زانست و قوتابخانە نوێخوازییەکانی ئەم بوارە دەگەڕێت ، ئـەدەبی ئیسـلامی لای ئێمـەی کوردیش چەقی بەست و لە پاشەکشەدا بووە و نەیتوانیوە لە گـەڵ سـەردەم هـەنگاوەکانی هـەڵبنێت ، میتـۆدێکی دانەهێنا و قوتابخانەیەکی ئەم بوارەی دانەمەزرانـد ، دیسـانەوە هەنـدێکی دیکـە پێیـان وایـە سـاڵی 1985 لـە سەردەستی ئەبو حەسەن ئەلنەدەوی رابیتەی ئەدەبی ئیسـلامی پێکهـاتووە ، ئێمـە پێمـان وایـە چـەمکی ئـەدەبی

ئیسلامی کۆنە و رۆژگاری ئیمرۆ دەمەزەردی دەکاتەوە بۆ رووبەرووبوونەوەی ئەو پانتاییە بەرفراوانـەی فەرهـەنگ و کەلتوور و کەلەپوری میللەتان و گونجاندنی لە گەڵ ئـەو میتـۆدە پێشـکەوتووەی ئـەدەب بـە لایەنـە پـڕ لـە دال و مەدلولەکانییەوە . بۆیە پێویستە ئەدەب لەم رۆژەدا بە جۆرێك بکەوێتە کار هەستەکانی مرۆ بەلای خۆیدا پەلکێش بکات و کام لەم دوو دیوەی سیستەمی ئیسلامی و سیکۆلاریزم سەرکەوتن مسۆگەر دەکەن ، کامیان دەتوانن ئـاوەز و ویژدان و هەست و سۆز و ئەندیشە و هەموو ئەمانە و کاریگـەریان بـە سـەر گۆڕانـەکانی ژیـان بـە لای خۆیانـدا رابکێشن ، هەر چەندە ئێمە باسەکەمان لەم حاڵەتەدا نییە ، بەڵام هێندە دەڵێین ئەدیبی موسـڵمان کاریگـەری ئـەو رەوتە ئەدەبی و هونەرییە جیاجیایانەی بە سەرەوەیە و دواتر ئەدیبی موسڵمان بە دی دەکەین لە ئەدیبانی زینـدون و هەندێکی دیکەیان رۆمانسی و هەندێکی دیکە رەمزی دەبن ، ئەمەیش زۆرجار دەبێتە مایەی لادان لە رەوتی خـۆی ، هەروەك لە تەوەری یەکەمی ئەم نووسینە ئاماژەمان پێداوە .

بە تەنها ئەدەب رۆڵ و کاریگەری بە سەر پەلکێش کردنی خەڵکەوە نەبووە و نییە ، بـەڵکو بوارەکـانی دیکـەیش کاریگەری خۆیان هەیە لە وانە دادپەروەری و یەکسانی ، هەبوونی سەرپێچی و زەوت کردنی مافی ئەم و ئەو هـەموو ئەمانە لە نادادپەروەری و نایەکسانییەوە سەر هەڵدەدەن ، کەواتە ئەدیب بۆ بەرقـەرار بـوونی دادپـەروەری دەنگـی نارەزایی بوونی خۆی بەرز دەکاتەوە و زمانی رەخنەی خۆی دەخاتەگەڕ ، لەم روانگەوە بابزانین دادپەروەری ئیسلامی چ خۆشگوزەرانییەك مەیسەر دەکات ، لێرەدا ئاماژە بە چەند خاڵێك دەدەین ، لەوانە :

1- گرێدانی پرسی دادپەروەری ئیسلامی بە پرسی زۆرکردن و ئارەزوومەندانە ، دەڵێین گرینگی ئەم ژانـرە لـە دەرگای پەیوەست بوون بە مەیل و ئارەزوو لەلایەك و لە نێوان زۆرەملێ و رەتکردنـەوەی داد لـە لایـەکی دیکەوە دێت ، کاتێك مرۆ مەیل و ئارەزووی ئازادانە بوو ئەو کاتە سزا و پاداشتی دادپەروەرانە چـەمك و دەلالەتی خۆی دەستەبەر دەکات ، کاتێکیش مرۆڤ ناچار دەکرێت و دەچێتە ژێرباری زۆردارەوە ئـەو کاتـە مرۆڤ ئازادی و داد پەروەری لە دەست دەدات ، بە واتا زمانی رەخنە بوونی نابێت .
2- بایەخدان بە دادپەروەرییەك لە توێژینەوەکردندا وەك ژانرێـك پەیوەسـت و پەیوەنـدارێکی تونـد و تـۆڵی هەبێت بە پرسی دادپەروەری کۆمەڵایەتی ، کە خۆی لە خۆیـدا بنـەمای پـەیامی پێغەمبـەران بـووە بـۆ عمومی بە شەرییەت ، لە سەر ئەم بنەمایە حکومەت و دەوڵەت هاتنە دامەزراندن .
3- هەندێ جیاوازی لە توێژینەوەی ئەم ژانرەدا هەبووە ، کە ژانرێك پەیوەست بێت بە دیفاکتۆیەکی سیاسی و کۆمەڵگای ئیسلامی تێدا بژیت ، تیایاندا هەبووە پێیان وابووە ملکەچـی خەلیفـە و فـەرمانڕەواکان بـن ئەگەر زۆرداریش بووبن ، کەچی لە بەرامبەردا و لای ئەوانی دیکە پێیان وابووە خۆ لـەم حاڵەتـە قورتـار بکەن ئەگەر فەرمانڕەوا و خەلیفەکان فاسق و نادادپەروەر بن .

بە رای ئێمە ئەم سێ خاڵە مایەی سەرەکی زمانی رەخنـە بـوون بـۆ جـێگیر بـوونی بنـەما سـەرەکییەکانی یاسـای شەریعەتی ئیسلام لە ناو ئەو کۆمەڵگایانەی زۆربەی خەڵکەکـەی موسـڵمانن و دەوڵـەتیان بـە دەوڵـەتی ئیسـلامی ناسراون بۆ ئەوەی دەرچوون لەم رێگەیەوە نەبێتەمایەی تێکدانی شیرازەی کۆمەڵگا و دەوڵەت بە دووی ئەو هەنگاوە لابەلایانە نەکەون ، لە رابردوودا بنەما بووە بۆ بەرزکردنەوەی بناغەی دەقی شیعری رەخنەیی ، ئـەو دەرچـوون لـە یاسایە کۆمەڵگایش رێگەی پێنادات ، با پێکەوە سەیری ئەم دەقە شیعرییەی (صابری) بکەین ، کە چۆن لە خۆی خستۆتە حاڵەتی دووەمی خاڵی سێیەوە و دەڵێ :

ئەی شیخی تەکیە زل و خانوومانی دین بچووک

وەی پیری دەعیە زل و گران جان و عەقڵ سووك

بۆ مونفەعەت ئەچیتە پێشەوە برا گەورەکەم

ڕۆژی سەخا ئەکەویتە دووا وەك برا بچووك

ئەمڕۆ بە پەڕ و باڵی دەوڵەمەندی ئەفڕی و سبەی

باڵ و پەڕت لە دۆزەخا ئەبێ هەڵە پڕووك

(صابری) شاعیر کە کەسان و شیخی لەو جۆرە دەبینێت ، ئێمە پێمان وایە بە دوو دیو دیقەتی هەر دوو ئەو کەسایاتیانە دەدات واتا لە بەرامبەر ئەو جۆرە کەسانەدا خەڵکی دیکەیش هەن ، کە لە دەقی (عاشق و عاقڵ) باسیان دەکات ، بەواتایکی روونتر گوایە دوو جۆر خەڵك هەن ، ئەم دەقە شیعرییە چەند جارێکی دارشتۆنەوە هەر جارە و تام و چێژێکی تایبەتی خۆی هەیە ئێمە ئەمەی خوارەوەمان هەڵبژارد ، کە دەڵێ :

عاشقان دڵیان بە دائیم پڕخەیاڵ و مەلاڵ

بۆیە ڕۆژ و شەو دەکەن بەحسی جەماڵ و زوڵف و خاڵ

عاشقان و عاقڵان ئەگەرچی ڕەنگ و سوورەتیان یەکە

هەر یەکێ تامێکی تێدایە تورنج و پورتوقاڵ

عاشقان ناڵان و بێ سەبر و قەرار و گوفتوگۆ

عاقڵان دڵشاد و خورەم نیکتەدان و خۆش مەقاڵ

عاشقان مەجنونی دووری لەیل و بیمار و زەعیف

عاقڵان ساغ و سەلیم و شاد و مەستی خەت و خاڵ

پێمان وایە چەمکی ئەم دەقە هێند ئاڵۆز و سەخت نییە خوێنەر پەی بە واتاکەی نەبات ، هەستیش دەکەین کە چۆن ڕەخنە دەگرێت ، پێویستە بزانین خودی (صابری) شاعیر بۆ خۆی چ مەنفەز و ڕێگا چارەیەکی بەدی کردووە بۆ خۆ قورتار بوون لەوەها ئالودەیەك کە گرفتاری دەبین ، ئەم دەقە بۆ ئیمڕۆیش لە سەرووی ئەو دەقانەیە کە سەربەرزی و ماهیەتی مرۆڤی دانا و حورمەتی حورمەتداران دەپارێزێت و دڵنیاین ئەو خەڵکانەی ئەمڕۆ لەم بازنەدان شانازی بەم دەقەوەی دەکەن ، کە دەڵێ :

کڵاوی سەر دڕاوی خۆم بە تاجی پادشا نادەم

کەلاوەی دووکەڵاوی خۆم بە قەسر و گەنجی شا نادەم

هەروەها لە شوێنێکی دیکەی ئەم دەقە دەڵێ :

بە خوێنی جیفە بەرگی زاهیدی ئالودەکەم شێتم

بە تەوفیقی خودا دینم بە دوو نان و عەبا نادەم

کلیلی (صابری) قاپی هەموو مەقسودێ هەڵدەگرێ

(بحمدالله) بە دەس گرتوومە ڕەنجی خۆم بە با نادەم

ئەگەر خوێندنەوەی وردمان بۆ دەقە شیعرییەکانی (صابری) هەبێت هەست بە تەواوکاری یەکەی ژانر دەکەین لە نێوان چەند دەقێکیدا ، وەك چۆن دەسپێکی دەق و پاشان هەڵچوون وخولقاندنی دراماتیکیانە و پاشتر کۆتایی ، ئێمە دەقەکانی شاعیر بە پێی خوێندنەوەی خۆمان بەم جۆرەی دەبینین ، بەڵام شێوازەکەی جیاوازە ، لە دەقێکدا باس لە جۆرە پرسێك دەکات ، لە دەقێکی دیکە ڕێگا چارە و پێشنیار و گرتنە بەری ڕێی سەرکەوتن نیشان دەدات

،(دەقی برا شێتی بەسە) بۆ زۆر پرس ڕێگە چارەیە تاوەکو ڕێگەی ڕاستەقینە بگرینە بەر ، بۆ ئیمڕۆیش ئەگەر ئەو وتانەی (صابری) بە هەند وەربگرین نابینە کۆیلەی ئەم و ئەو و ئازاد دەبین ، لەم دەقە دەڵێ :

برا شێتی بەسە عەقڵێ پەیاکە

لە خوڵق و خووی حەیوان خۆت جیاکە

دەمێکە وا ئەسیری نەفسی نزمی

وەرە حەربێ لە گەڵ نەفس و هەواکە

لە جێگایەکی دیکەی هەمان دەق پێمان دەڵێ :

بە (ئیستغفار) و گریانی سبەینان

برین و دەردی عوسیانت دەواکە

ئەگەر تانەی گوناهت کەوتە سەر چاو

عیلاجی تو تیای پای ئەولیاکە

تەماشاکردنی ئاوێنە یەعنی

لە ریش و ئیشی نارێکت حەیاکە

تاك پێویستی بە جێگیر بوونێکی خود هەیە لە سەر ڕەوتێکی یاسایی و ئارامی لە حاڵەتی سایکۆلۆژیدا دەنا کۆمەڵگا بەرەو پەرتەوازە بوون دەبات ، ئەمەیش دەبێتە مایەی لە بەریەك هەڵوەشاندنەوە و تێکدانی شیرازەی ئەو داب و نەریت و یاسا و ڕێسایانە ، بۆ لە بارنەبردنی ئەو پرۆسیسە هەموولایەکمان بە بیرمەند و ئەدیب و نوسەر و ڕۆژنامەنووسەوە دێینە دەنگ و ڕەخنە دەگرین لە تاك ، ئەو تاکەی دەیەوێت ئەم حاڵەتە دروست بکات ، دەبینە ڕێگر لە بەردەمیدا ، ئیدی بەرپەرچە کردارەکان فاکتەرن بۆ خولقاندن و پەی بردن بە ڕێگایەك لە ڕەوتەکە بترازێت و دەربچێت . ئەگەر بەها ئیستاتیکییەکانی بیروباوەڕ و بەهاکانی تیرە و ڕەگەز و مەزهەب لە سەر ڕاستییەکانی مرۆڤایەتی دەرکەوتن بەبێ شێواندن و لەکەدارکردن یان خۆسەپاندن بەڵکو بە قایلبوون لە ڕێگا باشەکان بەرە و باشتر ، چاکەکانیش لە ڕێگای پێشکەش کردنی ڕاژە و تێرکردنی پێداویستییە شەرعییەکان بۆ هەموو لایەك بە بێ ئەوەی لە سەر تاك و دەستەیەك یان چین و توێژاڵێك کورت بکرێتەوە ، جا ئەم حاڵەتە بە هەر دوو دیوی ئەرێنی و نەرێنی لە ئاییندا ڕوودات بە هەمان شێوە کاریگەرییە دوو دیویەکەی بۆ کۆمەڵگا لێ دەکەوێتەوە ، دیارە (صابری) شاعیر کە لە دەقی (پەیامێ بۆ موسڵمانان) هەستی بە دیوە نەرێنییەکەی کۆمەڵگا کردووە ،کە شیرازەی ئایینەکە یان داب و نەریتەکە تێك بدات و لە بەر یەکی هەڵبوەشێنێتەوە ، بۆیە هاوار دەکات و دەڵێ :

ئەی موسڵمانان خودا لێمان قبوڵ ناکا

وا بەجارێ دینی خۆمان نایە سەر نان و کەوا

حوبی دونیا زەوقی دینداری لە دڵمانا نەهێشت

شەرمەزاری هەر دوو دونیا تابیعی نەفس و هەوا

شاعیر لەم سەرلێ شێواندنەوە کە کۆمەڵگا تێی کەوتووە هێندە بێ ئومێد بووە کە چارەی لە دەستی خودی مرۆڤەکان دەرچووە و پێیان چارە سەر ناکرێت ، بۆیە لە دوادێری ئەم دەقەدا ئاشکرای دەکات و دەڵێ :

صابری ئەحواڵی ئەم دونیا مەگەر خوا چاکی کا

تۆ مەڵێ عالەم وەها خەڵکی نەڵێ ئەو شێخە وا

له گەڵ ئەوەی صابری نائومێد بوو له چاك بوونی ئەم دونیایه ، به ناچاری هەر پەنا دەباته بەر ئیرشاد و نیشاندانی ڕێی ڕاست به مەردوومی سەردەم و ڕۆژگاری خۆی ، ئەوەتا له دەقی (بێ قیمەتی دونیا) دا دەڵێ :

ساعاتێ فکری قیامەتکه که سبحەینێ ئەڕۆی

چی ئەکەی جوابت چی یه تۆ چی ئەڵێی لەم ڕۆژەدا

تاوەکو ماوی له دونیا بکه (أحسان) ی خۆت

گەر نەکەی مەسئول دەبێ کێ دێ جوابی تۆ ئەدا

زمانی (صابری) له دەقه ڕەخنەییەکانیدا به شێوازێکی عەقڵانیەته و وەها تانه و تەشەر دەگرێته مرۆڤ که به خۆیدا بچێتەوه ، بۆ ئەو سەردەمه زمانێکی زبر بووه کەچی ئەو زمان زبرییەی ئیمڕۆ دەتوانین بڵێین زۆرله هەجووەکانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی هەجووترن ، (صابری) پێمان دەڵێ دوور کەوتنەوەمان له ئایینی ئیسلام ئەو هەموو بەڵا ناگەهانییەی بەسەر هێناوین ، ئەوەتا له دەقی (پایزی پیرە) دەڵێ :

ئێمه دونیامان نەخست و ئەو هەموی خستینه ژێر

ئیعتیبار و دەسەڵات و پاڵەوانیمان نەما

ناخەلف بووین و ڕەوشتی باب و باپیرانمان نەگرت

خوا شوناسی و ئیفتیخار و خانەدانیمان نەما

ڕوو له چۆڵی غەفڵەت و پشتمان له کەعبەی مەقسەدە

ئەی موسڵمانینه کەڵکی ئاوەدانیمان نەما

هەر کردەیەکی جوان هێمایه بۆ هەر کارێکی ئاکاری که ئەویش چاکەیه ، کاریگەری هونەری که ئەدەبیش بۆ خۆی جۆرێکه له هونەر جگه لەوەی چەندین لایەنی بەرزی هونەری له خۆ دەگرێت ، هاوکات داهێنانیشە ئەم بواری ئەدەبه وەك گوتمان کاریگەری به سەر ڕەوشت و ڕەفتاری خەڵکییەوە هەیه ، زۆر لەو کارکردانه که چێژی هەوەس و نەفسی تێدایه مەترسیدار بوون و دەبن بۆ سەر هەر تاکێکی کۆمەڵگا ، هەروەك چۆن ئەدیب و ئەدەبیاتی خەباتگێڕی سەردەمی بەرایی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردستان کاریگەری ڕاستەوخۆی به سەر لاوانەوە هەبووە بۆ چوونه ڕیزی شۆڕشەوە و سەنگەر گرتن له دوژمن و خۆ قوربانکردنی خاك و نەتەوە ، به هەمان شێوه ئەدیب و ئەدەبیات کاریگەری ڕاستەخۆی دەبێت بۆ سەر کۆمەڵگا ئەگەر به شێوازی عەقڵانیەت بەکار نەهێنرا ، لێرەدا پەیوەست بوونێك له نێوان ئاکار و هونەردا هەیه ، ئیستاتیکای زنجیرەی گەیەنەری ئەو پەیوەست بوونەیه ، هەندێك پێیان وایه ئەولەوییەت به ئاکار دەدرێت له سەر حیسابی ئیستاتیکا ، ئەمەی دوایی له هونەردا دەردەکەوێت و هاوکات له ئاکاریشدا ڕەنگ دەداتەوە ، (گارودی) فەیلەسوفی فەرەنسی له بارەی بەها ئاکارییەکان له هونەردا وای دەبینێتەوە که هونەر داهێنانێکی باڵایه واقیع و بوونی مرۆڤی تێدا دەردەکەوێت ، واتا ئاوێنەیەکه ڕەنگی مرۆڤی وەك خۆی تێدا بەرجەسته دەکات ، بۆیه داوامان لێ دەکات هونەرمەند ڕۆئیای ئاینده له بەرچاو بگرێت ، له پێناو ئەوەی کارەکانی چوارچێوەیەکی تێکۆشانی نەتەوەیی و ئایدیای پێوه دیاربێت بۆ ئەوەی هاریکار بێت بۆ بونیادنانی کۆمەڵگا و دەوڵەت ..... تاد ، بۆیه بۆدلێر پەنا بۆ خوازراوێك دەبات که خستویەتییه ڕوو له بارەی پرسگەلێك که توانای هونەرمەند و نوسەر دەردەخات له چۆنیەتی هاندانی خەڵك بەرەو چاکه ، کەواته هونەر بەهایەکی ئاکارییه ، لێرەدا بۆمان ساغ دەبێتەوە ئەگەر هونەرمەند و نوسەر به ئیستاتیکای دەقەکانیان نەتوانن ڕووی شێواوی خەڵکی دەربخەن و داوای باشبوونی نەکەن مەحاڵه مەبەست و ئامانجەکان بێنه دەست ، بۆیه زمانی

رەخنە زمانێکی ساغلەمی (صابری) بووە و دەتوانین بڵێین یەك لە سەر سێی دەقەکانی بە زمانی رەخنە نوسراون و لە پێناوی چاککردنی کۆمەڵگا و پاراستنی بەها ئاکارییەکانی لە رێگای نیشاندانی ئیستاتیکای هونەری بووە جا بە خودی زمانی رەخنەوە بوبێت یان خستنە رووی دیوی راستی و جوانی شتەکان . بەڵێ (صابری) لەم زمانەدا زمانی رەخنە سەرکەوتوو بووە ، چونکە رەخنەی ئاراستەی ئەو شیخانە کردووە کە باسمان کرد وپاشان هاتە سەر دەسەلات و پۆلیس و چەتە و لە دواییشدا ئیرشاداتی خۆی خستۆتە بەر دیدی خەڵك و خوێنەر :

ئومەرا کافر و سادات و موسڵمان چەتە بێ

قوڕ و بۆیاغی دوو عالەم بەسەر ئەم میللەتە بێ

چونکە پۆلیس و چەتە دوژمنی دین و ماڵن

ئوسەرا با ئیشی ئەم دەردی سەر و زیللەت بێ

بە پێی ئەو پێشەکییەی بۆ ئەو دەقەی سەرەوە نوسراوە ،دەبێ ئەم دەقە لە سەردەمی شێخ مەحموود دا گوترا بێت و مەبەستی چەتەیش دەبێ شێخ مەحموود بووبێت چونکە لە بەیتێکی شیعرەکەدا دەڵێ :

لە ولاتێ کە گوزەر گاهی چەتە و پۆلیسە

موختەسەر کەس نییە بێ وەسوەسە وختەخت بێ

بە واتا ئەوی سەر بە دەوڵەت بێ و ئەوی سەر بە چەتە بێ هەردووك ئاریشا خۆ هەن ، بەس ئەوەی جێی سەرنجە بزاڤی شێخی نەمر بە چەتە ناوزەد دەکات ، ئەگەر ئەو پێشەکییەکەی دەقەکە راست بێت ، ئێمە لەو باوەڕەدا نین (صابری) بۆ خۆی لە شێخان بێت و خاوەن تەکییە و خانەقا بێت و کە دیارە نزیکایەتیشی لە گەڵ شێخی نەمردا هەبووە زەحمەتە بە چەتە ناوی بردبن ، دەشێت وەك تانە و تەشەری ئەو سەردەمە و رەخنەی ئیمڕۆ پلاری تێگرتبێت ، و هەر دوو دیوەکەی وەك رووە ئایینی و ویژدانە مرۆییەکەی وەك یەك وەرگرت بێت و لە یەك روانگەوە دیقەتی داون ، ئەم بەیتەی کۆتایی ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێت ، کە دەڵێ :

(صابر) ئەم میحنەت و ئەحواڵە جەزای ئەعمالە

حەزەرت لەم مەرەزە پڕ دەرد و عیللەتە بێ

لە دیوانەکەی دا عیللەت هاتووە ، بەلام هەرچۆنی دەخوێنیتەوە (عیللەتە) نە (عیللەت) لە رووی رێزمانی و پێکهاتەی دێر و تەواوکاری بەیتەکەدا ، بۆیە بە (عیللەتە) تۆمارمان کرد .

زۆرن ئەوانەی لە خەڵوەتگاکاندا زیکر و تەریقەتی خۆیان دەکەن بۆ گەیشتن بە هەقیقەت لە کاتێکدا لە رۆژگاری ئیمڕۆماندا هەقیقەت شێوێندراوە و لە بەر یەك هەڵوەشاوە و بە چەندین رۆئیا خوێندنەوەی بۆ دەکرێت ، تەماشا لێرەدا دووپاتی دەکاتەوە کە چەتە و فیراری خستۆتە ریزی مەلیك و سەید و بەگزادە ، لە هەقیقەتیش دەدوێ و بە دوویدا عەوداڵە و بە هەقی نازانێت ، لێرەدا بۆمان ساغ دەبێتەوە کە پیاو چاکان چەتەن چونکە دەڵێ چ هەقە عەدوو حاکم و مەلیك و سەید و بەگزادە چەتە بێ ، با بیخوێنینەوە :

لە موسڵمانەوە بۆ جەنابی هەق مەزبەتە بێ

چ رەوای هەقە عەدوو حاکمی ئەم میللەتە بێ

مەلیك و سەید و بەگزادە فیرار و چەتە بێ

فوقەرا و ئوسەرا هەر بەشی ئەم زیللەتە بێ

ئەگەر (صابری) بە ئەنقەست ناوی (چەتە) ی هەڵبژارد بێت ئەوا دەسەڵات ئەو کات وای پێ گوتوون و (صابری) وەك تەنز باس لە چەتەیی دەکات ، یانیش رووە مرۆڤایەتی و ئیسلامییەکەی وەرگرتووە ، چونکە لە دەقێکی دیکەدا ئەسڵ و نەسل دەگەڕێنێتەوە سەر (ئادەم و حەوا) پێی وایە چەتە و دەسەڵات لە یەك تای تەرازوودان و جیاوازی لە نێوان رەنگ و زمانەکاندا نییە کە دەڵێ :

ئەسڵ و نەسلی خۆت بزانە هاتوچوونت تێبگە

بابە گەورەت حەزرەتی (ئادەم) داکت حەوا

خالقت کێ یە اطاعةی پێ بکە ئەی بێ خەبەر

حەیفە لەو عاسی دەبی کەوتوویە دوی نەفس و هەوا

دوای گەڕانێکی خێرا بە ناو دیوانەکەی (صابری) و خوێندنوەی هەندێك لە دەقەکانی گەیشتینە راستییەك و بۆمان دەرکەوت کە (صابری) چەمکی (ئازادی و دادپەروەری و رەخنە) ی پێکەوە گرێداوە ، هەقیقەتیش لە هەبوونی دادپەروەریدا بەرجەستە دەبێت ، کە بە زمانێکی جوان و رەوانی رەخنەیی نووسیونی ، دەشێ لە گەڕانی دیکەدا زۆر لایەنی دیکەی رەخنەیی لە دیوانەکەی دا بخوێندرێتەوە و دیراسەی وردتری بکرێت ، ئەمەی لێرەدا کراوە مشتێکە لە خەروارێك ، و بەر کوڵی ئەو دیراسەیە کە دەکرێت لە سەری بنوسرێت ....

ئەو سەرچاوانەی سوودم لێوەرگرتوون :

❊ قورئانی پیرۆز

- دیوانی (صابری) چاپی دووەم کەرکووك 2008 کۆکردنەوەی شێخ عەبدولرەحمان شێخ نەجمەدین صابری .
- مجلة (المنهج) العدد 2 سنة 2008 الصادرة من مركز الدراسات التخصصية في فكر السيد الشهيدمحمد الصدر
- سۆفیگەری _ شیعری ئایینی و سۆفیگەری لە شیعرە کوردییەکانی مەحویدا _ د . ئیبراهیم ئەحمەد شوان چاپی یەکەم هەولێر 2001
- مجلة (النهج) العدد / 4 السنة الثانية الصادرة من مركز الشهيدين الصدرين للدراسات والبحوث .
- فلسفة العشق الالهي في شعر الجزيرى _ محمد امين دوسكي مراجعة وتقديم د. محمد بكر _ دهوك 2000